

ROK 1968 SNAHA O EKONOMICKÚ REFORMU A SLOVENSKO

Miroslav Londák

LONDÁK, Miroslav: The Year 1968. The efforts for economic reform and Slovakia. Historické štúdie, 2013, roč. 47, pp. 229 – 244.

The economic crisis in socialist Czechoslovakia in the 1960s gave the impetus for the emergence of discussion about a change in the management system of the top party structures, which resulted in an attempt to implement economic reform. Its outline was the subject of negotiations, and economic experts came up with several proposals. In the dispute about economic reform arose the fundamental question of the relationship between the Czech and Slovak parts of the common state and the constitutional arrangement on the federative basis. The implementation of economic reforms was interrupted with the beginning of the occupation of Czechoslovakia in August 1968.

History. Economic development of Slovakia. 1968.

Tak ako sa v politickej oblasti nezačal rok 1968 s jeho novými ideami, ilúziami a premenami januárom a nástupom Alexandra Dubčeka do najvyššej straníckej funkcie v Československu, ale jeho korene spadajú mesiace a mesiace pred tento termín, tak je táto tendencia ešte zrejmejšie rozlíšiteľná v ekonomických procesoch. Práve vo vývoji hospodárstva, resp. v tých negatívnych tendenciách a zápornom raste, ktorými prechádzalo Československo na začiatku 60. rokov 20. storočia, treba hľadať skutočný začiatok prevratných zmien či úsilia o ne, aké si v súčasnosti spájame s rokom 1968. Hlboká ekonomická kríza na začiatku 60. rokov v tzv. socialistickom Československu bola pre vtedajšie vedenie štátu veľkým prekvapením. Prišla v čase, keď štát už oficiálne niesol názov „socialistický“, a predpokladalo sa, že po zakladateľskom období a po prekonaní prvej krízy režimu z druhej polovice 50. rokov naň už nečakajú dramatické zmeny. No práve v období eufórie z dosiahnutia relatívne dobrých hospodárskych výsledkov v druhej päťročnici (1956 – 1960) prišla táto kríza a predstavitelia režimu si ju nevedeli vysvetliť. Žili v ilúziách o akoby bezbrehom ekonomickom raste socialistickej krajiny a v takom duchu bol pripravený aj tretí päťročný plán. Pri jeho príprave sa vychádzalo z relatívne pozitívneho vývoja v národnom hospodárstve v minulých rokoch a rávalo sa s pokračovaním druhej investičnej vlny (tá bola späť s druhým päťročným plánom). V skutočnosti však mnohé problémy vlastné československej, tzv. socialistickej ekonomike len driemali, nepoznané a dostatočne neanalyzované narastali a kumulovali sa, aby s plnou silou vybuchli v hospodárskej kríze.

Tak sa zároveň zmietli i mnohé ilúzie o vedeckom riadení a plánovaní ekonomických procesov „marxisticko-leninskou vedou“.

Trpká realita na začiatku 60. rokov v Československu rýchlo ukázala, na akej nízkej úrovni bol tretí päťročný plán pripravený. Od začiatkov jeho realizácie sa prejavovali vážne problémy vo všetkých odvetviach ekonomiky. Niektoré boli síce dané nečakanými zmenami v zahraničnopolitickej oblasti (problémy s Čínou, ktoré sa odrazili na poklese vzájomného obchodu), no bolo zrejmé, že podstata krízy bude niekde inde.

Bolo by zjednodušením skutočnosti uviesť na tomto mieste len to, že príčina krízy spočívala v aplikácii socialistického typu rozvoja, v uplatňovaní administratívno-direktívneho spôsobu riadenia a v ocelevej koncepcii rozvoja československej ekonomiky, resp. v celkovej neefektívnosti takéhoto spôsobu rastu. Kríza bola v skutočnosti vyvrcholením dlhotrvajúcich procesov, v podstate už od obdobia r. 1948, jadrom ktorých bol taký rast ekonomiky, akým sa nepodarilo zabezpečiť adekvátne zvyšovanie produktivity práce, ale naopak, prichádzalo k jej znižovaniu. Klesajúci rast produktivity práce bol, paradoxne, i podľa oficiálnych analýz najvšeobecnejším sprievodným javom dovtedajšieho ekonomického vývoja v československej ekonomike. V období r. 1953 – 58 rástla produktivita práce pomalšie ako v r. 1948 – 1953, v r. 1958 – 1963 pomalšie ako v r. 1953 – 1958. Mohli by sme uviesť celý rad príčin týchto javov.

V období prvej päťročnice sa spôsobené deficity podarilo nahradiť v podstate poklesom osobnej spotreby obyvateľstva. Zároveň administratívno-direktívna sústava riadenia mala dostatok pák na také zvyšovanie efektivity výroby, ktoré bolo zabezpečené napr. likvidáciou drobných výrobní, zapájaním nových zdrojov pracovných síl a pod. Okrem toho štát „šetril“ aj tak, že dlhodobo neinvestoval (resp. úplne minimálnym spôsobom) napr. do takých oblastí ako dopravná sieť, infraštruktúra, bytový fond, oblasť služieb (nehovoriac o dlhodobom investičnom podceňovaní poľnohospodárstva), ktoré istý čas vydržia bez investícií, no potom príde k havarijnému stavu, a ten si už vyžaduje obrovské prostriedky.

Druhá investičná vlna mala priniesť nové priemyselné podniky a impulzy rozvoja, ale výstavba závodov trvala dva- až trikrát dlhšie ako vo vyspelých krajinách a opätovne bola založená na prekonaných technológiách a technických postupoch. Preto na začiatku 60. rokov nepriniesla očakávaný efekt v raste produktivity práce. Keď sa k tomu pridružil nevykonný zahraničný obchod štátu – výsledkom bola vážna vnútorná nerovnováha, s dlhotrvajúcimi krízovými prejavmi.

Ekonomická kríza na Slovensku sa prejavila na viacerých úrovniach. Dotkla sa každodenného života obyvateľstva, jeho reálnych príjmov, zhoršila sa situácia v zásobovaní spotrebným tovarom i základnými druhmi potravín. Ku koncu roka 1961 sa napr. prejavovali vážne nedostatky v zásobovaní takých základných potravín, ako boli maslo, škvarená masť, surová slanina, bravčové mäso, zelenina, ovocie...¹ Poľnohospodárstvo bolo v takom stave, že ich nedokázalo vyprodukovať dostatok a museli sa dovážať často zo západných kapitalistických krajín za doláre. V nasledujúcom roku sa problémy v zásobovaní obyvateľstva prehĺbili a medzi nedostatkové tovary patrili

¹ Ministerstvo vnútra SR, Slovenský národný archív (ďalej MV SR, SNA), f. ÚV KSS, kr. 1 070.

napr. produkty živočišnej výroby, ovocie, ryža. Nasledovný zvýšený dopyt po potravinách sa prejavil rastom ich cien. Najradikálnejší bol rast cien vína a to až taký, že v r. 1962 klesla jeho spotreba o 40,5 %.²

Podľa v tom čase najsyntetickejšieho sledovaného ukazovateľa vývoja – vytvoreného národného dôchodku – sa ekonomická kríza na Slovensku prejavila skôr ako v českých krajinách. V roku 1961 nižším rastom a v roku 1962 skorším poklesom tvorby národného dôchodku. Kríza teda bola dlhšia a vlekľejšia a v porovnaní s vývojom v českých krajinách (s výnimkou r. 1964) sa prejavovala i väčším poklesom tvorby národného dôchodku. Na začiatku 60. rokov bol nasledujúci vývoj v tvorbe národného dôchodku na Slovensku (v zátvorke údaje pre české krajiny) – r. 1961 – +4,30 (+6,26), r. 1962 – -1,16 (+3,02), r. 1963 – -1,24 (-0,73), r. 1964 – -0,95 (-4,61). V roku 1965 nasledoval konečne pozitívny rast.³ Vážnosť tejto krízy zároveň dokumentuje fakt, že od konca r. 1961 do konca r. 1964 vzrástol počet pracujúcich v celej československej ekonomike o takmer 138-tisíc. V súvislosti s prejavmi tejto ekonomickej krízy vo vtedajšom Československu treba zvlášť konštatovať, že nebola determinovaná negatívnym ekonomickým rastom či už na Západe, alebo v rámci východného bloku. V tom čase bola v európskom priestore výnimočnou udalosťou.

Faktom však je, že ku koncu 50. rokov 20. storočia prišlo k vyčerpaniu možnosti ekonomického rastu na extenzívnom základe vo viacerých krajinách východného bloku. Čoraz zreteľnejšie sa ukazovalo, že celý systém riadenia ekonomiky, ktorý je do značnej miery determinovaný len aplikovaním sovietskych vzorov a metód riadenia, spätými s prvými sovietskymi päťročnicami, nemožno absolutizovať,⁴ a používať v nových spoločenských podmienkach, keď do popredia s čoraz väčšou naliehavosťou vstupovali otázky tzv. vedeckotechnickej revolúcie i s novými spoločenskými vzťahmi.

Zo všetkých týchto dôvodov boli predstavitelia režimu ochotní pripustiť diskusie s cieľom analyzovať vývin a umožnili ekonómom vykonať teoretickú analýzu fungovania vtedajšej ekonomiky. Analýzy ekonómov v období rokov 1963 – 1965 vykreslili aktuálnu podobu československej ekonomiky. Podľa nich išlo v danej dobe o nedostatky spojené s administratívno-byrokratickým spôsobom riadenia. Spájali s ním také negatíva, ktoré sa prejavovali v celom národnom hospodárstve. Východisko videli v jeho nahradení tzv. ekonomickým spôsobom riadenia.⁵ Hoci niektorí autori v tomto období už prichádzali s rôznymi „kacírskymi“ myšlienkami, nešlo ešte o radikálnu kritiku, ktorá by za všetkými ekonomickými problémami *a priori* videla socialistické spoločenské zriadenie s tomu zodpovedajúcim ekonomickým subsystémom.

² Tamže.

³ Údaje vypočítané (bežné ceny) podľa publikácie: *Historická statistická ročenka ČSSR*. Praha : SNTL – Nakladateľství technické literatury, ALFA, Vydavatelstvo technickej a ekonomickej literatury, 1985, s. 454 a 655.

⁴ ŠTEFÁNIKOVÁ, Antónia. Snahy o reformu československej ekonomiky v prvej polovici 60. rokov v kontexte stredoeurópskeho vývoja. In *Pokus o reformu v roku 1968*. Banská Bystrica : TRIAN, s. r. o., 1999, s. 197.

⁵ Ota Šik, ako i ďalší československí teoretici, využívali tézy poľského ekonóma W. Brusa. Bližšie pozri BRUS, Włodzimierz. *Modely socialistického hospodárství*. Praha : Nakladateľství politické literatury, 1964.

Jedna z analýz, z r. 1965, priniesla i stručné hodnotenie ekonomického vývoja v Československu v období po skončení druhej svetovej vojny. Jej pozitívom bolo uvedomovanie si širších súvislostí hospodárskeho vývoja. Veľký odlev pracovných síl z poľnohospodárstva napr. nebol v dostatočnej miere nahradený účinnými pracovnými prostriedkami, a to napriek tomu, aký veľký dôraz sa v krajine kládol na rozvoj strojárstva či všeobecne na výrobu výrobných prostriedkov. Práve poľnohospodárstvo patrilo v danom čase k najproblémovejším odvetviám. S veľkými ťažkosťami sa dosahovala predvojnová úroveň v celkovej produkcii a už vôbec sa neplnili nádeje ohľadom kolektivizácie poľnohospodárskej výroby. Celkovo však analýza hodnotila proces ekonomickej prestavby kladne. Autori analýzy toto hodnotenie dokladali vzrastom priemyselného charakteru štátu, industrializáciou Slovenska, zvyšovaním rastu národného dôchodku i životnej úrovne obyvateľstva. Ale uvedomovali si, že ekonomická kríza i krach tretej päťročnice majú hlbšie korene. Hoci sa za druhej päťročnice dosahoval ekonomický rast, dialo sa tak pri ďalšom prehlbovaní extenzívnych foriem rozvoja. A to práve v tom čase, keď sa v priemyselne vyspelých krajinách začínali dôležité, progresívne štrukturálne procesy, keď sa vo vzrastajúcej miere prechádzalo k aplikovaniu najnovších výsledkov vedy a techniky priamo vo výrobnom procese. Neschopnosť rozoznať dôležitosť a potrebu orientovať národné hospodárstvo krajiny týmto smerom, viedla k neúspechu tretej päťročnice⁶ a k čoraz výraznejšiemu zaostávaniu ekonomiky za vyspelými kapitalistickými krajinami.

Ota Šik ako hlavný teoretik ekonomickej reformy v svojich prácach⁷ postupne naznačil cestu k zmene – pochopiteľne, malo ísť o reformu v rámci daného, vtedy existujúceho spoločenského zriadenia. Teoreticky zdôvodnil nevyhnutnosť existencie socialistických trhových vzťahov, z čoho vyplývali ďalšie relevantné závery. Ak máme na mysli Slovensko, problematikým sa ukázalo, že v spomínanej práci sa na hospodárstvo ČSSR hľadí nielen akoby na jednotnú ekonomiku, ale priam ako na absolútne jednoliatu a homogénnu. V takmer 400-stranovej publikácii úplne absentuje oblastná problematika (na Slovensko sa v danej dobe hľadelo ako na oblasť), regionálna politika, s termínom Slovensko sa hádam ani nestretieme. Bol to výsledok nielen od februára 1948 platného asymetrického usporiadania štátu, no aj čoraz rigoróznejšieho uplatňovania odvetvového spôsobu riadenia hospodárstva.

V slovenskom hospodárstve sa v danom období prejavovali nielen problémy, ktoré boli vlastné celoštátnej ekonomike, no Slovensko stálo i pred špecifickými otázkami, ktoré čakali na riešenie. Na jednej strane boli zrejme tie negatíva, determinované krízou zo začiatku 60. rokov, na druhej strane do popredia vystupovali také problémy, postupne identifikované a kritizované slovenskými ekonómami teoretikmi, ktoré boli späté s dlhodobejším vývinom slovenskej ekonomiky, s vývojom v celom období tzv. budovania socializmu v Československu. Kritika bola čoraz ostrejšia najmä po decem-

⁶ *Analýza súčasného stavu a vývojových tendencií československého národného hospodárstva*. Národní archiv Praha (ďalej NA ČR), f. 02/1, sv. 125, a. j. 133.

⁷ Napríklad, ŠIK, Ota. *K problematice socialistických zbožních vztahů*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1964.

bri 1963.⁸ Vtedy v rodiacej sa atmosfére istej liberalizácie a oslabenia mocenského zovretia komunistickým režimom, v predjarí, bolo možné pertraktovať nielen problémy vyplývajúce z realizácie administratívno-direktívneho riadenia, no i špecifickejšie otázky slovenskej ekonomiky. V čase politického odmäku nastúpila nová generácia slovenských ekonómov (pochopiteľne, s marxistickým vzdelaním), medzi ktorých patrili napr. Viktor Pavlenda a Hvezdoň Kočtúch, Pavol Turčan, Jozef Rosa a ďalší. Prišli so samostatnejším a kritičejším názorom na predchádzajúci ekonomický vývoj, nezošňurovaným tak ako v minulých rokoch náhľadmi centra a KSČ. Na Vysokej škole ekonomickej v Bratislave i na ďalších akademických pracoviskách (napr. Ekonomický ústav SAV) sa postupne začínali formulovať názory a stanoviská, ktoré neboli v úplnom súlade s politikou pražského vedenia KSČ. Skončilo sa obdobie, keď sa tak socialistická industrializácia Slovenska, ako aj jeho celkový ekonomický vývoj počas existencie komunistického štátu posudzovali len jednostranne pozitívne. Slovenskí ekonómovia v celom období predjaria kritizovali nízke tempo ekonomického a sociálneho vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajín, dovtedajší spôsob realizácie industrializácie Slovenska, no aj všeobecne metódu jeho rozvoja v spoločnom štáte.⁹

V takejto situácii na začiatku 60. rokov, charakterizovateľnej ekonomickou krízou v Československu, no i špecifickými problémami slovenského hospodárstva, sa teda rodila ekonomická reforma. Ota Šik, ako jej hlavný teoretik, považoval za jej základ zavedenie istých trhových pravidiel do tzv. plánovanej ekonomiky, čo postupne vyústilo do známej snahy spojiť plán a trh. Podľa neho v podmienkach administratívno-direktívnej sústavy riadenia nevyhnutne vznikajú „rozpory medzi plánmi a inými riadiacimi direktívami na jednej strane, a objektívne nutným vývojom práce a výroby na strane druhej“.¹⁰ Bol to zákonitý dôsledok centralistického spôsobu riadenia socialistickej ekonomiky, pretože centrum pri rozhodovaní nemôže postihnúť množstvo ekonomických vzťahov existujúcich medzi mnohými jedinečnými ekonomickými subjektmi s rozličnými záujmami.¹¹ Rovnako nemôže postihnúť ani všetky presuny tovarov a služieb, a navyše do budúcnosti optimálne programovať vývoj. Napriek mnohým symptómom, na ktoré odkazovali aj viaceré analýzy ekonomického vývoja za existencie socialistickeho spoločenského zriadenia, sa v tomto období ešte nepripúšťalo, že reforma socialistickej ekonomiky nie je možná. Mnohé negatíva socialistickej ekonomiky sa jednoznačne spájali s tzv. administratívno-direktívnym modelom jej riadenia. A jediným východiskom sa zdalo nahradenie tohto spôsobu riadenia tzv. ekonomickým modelom. V československej praxi sa mal realizovať

⁸ V decembri 1963 sa na zasadnutí ÚV KSČ prijala rezolúcia o preskúmaní kritiky tzv. buržoázneho nacionalizmu, ktorá znamenala potvrdenie trendu politického uvoľňovania.

⁹ Podľa Jána Ferianca a Pavla Turčana bolo napr. zrejmé, že ak bude vyrovnávanie pokračovať takým spôsobom ako v uplynulom období, nebude k nemu možné dospieť „v dobe, na ktorú je ešte užitočné extrapoláciu vôbec robiť...“. FERIANEC, Ján – TURČAN, Pavol. Prístupy k analýze priestorového usporiadania československej ekonomiky. In *Ekonomický časopis*, 14, 1966, 3, s. 188. Pokiaľ ide o metódu industrializácie Slovenska, kritika sa často zameriavala na nízku technickú úroveň novobudovaného priemyslu.

¹⁰ ŠIK, *K problematice socialistických zbožných vzťahů*, s. 78.

¹¹ Tamže, s. 80.

okrem iného už spomínaným spojením centrálného plánovania s využitím niektorých atribútov trhovej ekonomiky.

Samozrejme, vo vtedajších politických podmienkach trvala príprava reformy v Československu niekoľko mesiacov, pričom jej základné premisy sa do praxe zavádzali len veľmi pomaly. Zásady economickej reformy schválil ÚV KSČ na svojom zasadaní v polovici januára 1965. Systém plánovaného hospodárstva sa mal doplniť opatreniami vlastnými trhovej ekonomike a plán mal v budúcnosti určovať len hlavné kontúry vývoja dovtedy direktívne riadeného hospodárstva. Samostatné socialistické podniky mali podnikáť na trhu a byť vystavené jeho domácemu i zahraničnému tlaku. Od úspechu ich podnikania mali závisieť aj mzdy pracovníkov. Neefektívne hospodárenie podnikov mala prísne sledovať banka. Najprv sa začali zásady experimentálne overovať v praxi a od januára 1966 sa radikálnym spôsobom znížil počet záväzných úloh centrálného plánu, ktoré museli dodržiavať podniky – ich počet klesol z 1 338 roku 1964 a 1 122 roku 1965 na 48 ukazovateľov, ktoré sa centrálnne sledovali.¹²

Na jar 1966 skupina teoretikov vedená Otom Šikom navrhla plán urýchlenej realizácie novej sústavy riadenia. Vychádzal zo základnej idey, že východisko z ekonomických problémov treba hľadať v ozdravení podnikovej sféry, preto pri reforme nemajú význam postupné kroky, a podniky treba, naopak, urýchlene vystaviť náročným podmienkam trhu. Program sa začal realizovať 1. januára 1967, o. i. aj generálnou prestavbou veľkoobchodných cien a ďalšími opatreniami. Cenová prestavba mala byť jedným z najdôležitejších krokov v zavádzaní reformy do praxe. Išlo totiž o takú úpravu cien surovín, základných materiálov, prác i služieb, ktorá by ich priblížila k utvoreniu správnejších relácií medzi rôznymi skupinami výrobkov i medzi maloobchodnými, veľkoobchodnými i zahraničnými cenami. Umožnilo by to aspoň čiastočne prekonať pokrivené ekonomické vzťahy, ktoré sa vyhranili po dlhoročnom pôsobení tzv. administratívno-direktívnej sústavy riadenia, t. j. urýchliť pôsobenie trhu na podniky, ale zamedziť aj monopolnému postaveniu výrobcov na trhu.¹³ Proporcie jednotlivých cien však neboli ideálne nastavené a niektoré podniky aj preto dosahovali neoprávnené zisky. Len čo sa prvé dôležité opatrenia reformy dostali do praxe a mnohé podniky začali bohatnúť, Ústredného výboru KSČ sa zmocnil strach a nastal „čierne deň“ reformy. Zisky sa podnikom administratívne odňali, aby sa nestali bohatšími ako štát. Tak sa vlastne economická reforma na jar 1967 pozastavila, namiesto toho, aby sa urýchlila. Skupina reformných ekonómov okolo Šika na základe toho dospela k jednoznačnému názoru, že úspech economickej reformy bude v budúcnosti možný len vtedy, ak sa spojí so skutočnou politickou reformou daného systému. Bolo zrejmé, že základné princípy zamýšľanej economickej reformy sa nebudú môcť realizovať za

¹² ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reform v Československu (České republice) 1945 – 1995*. Praha : Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 1996, s. 48.

¹³ Od 1. januára 1967 sa zaviedli tri kategórie cien: pevné platili pri základných životných potrebách obyvateľstva, hlavných poľnohospodárskych produktoch a pri takých materiáloch, ktoré mali rozhodujúci vplyv na tvorbu konečnej spotrebnej ceny; voľné ceny mali platiť v sektoroch, kde bude zabezpečený zvýšený vplyv konkurencie, pri módných novinkách a pod.; limitované ceny sa mali stanovovať dohodou medzi dodávateľmi a odberateľmi v medziach centrálnne určených limitov.

vtedajších politických podmienok.¹⁴ Príprava a realizácia ekonomickej reformy sa na jar 1967 zastavili do značnej miery i preto, že Novotného vedenie KSČ striktno odmietlo prijať zákon o socialistickom podniku v tom duchu, ako bol už na začiatku roka pripravený. Z jeho znenia totiž jednoznačne vyplývalo, že sa neráta s tým, že riadenie samostatných podnikov bude dirigovať komunistická strana. Aj pri riadení zásadných ekonomických otázok štátu tvorcovia reformy počítali s postupným poklesom stranického vedenia – teda podstatne mal klesnúť význam KSČ v riadiacich procesoch.

Kritika dovtedajšieho ekonomického vývoja, ako aj prípravy ekonomickej reformy boli na slovenskej strane možné nielen v dôsledku relatívne uvoľnenejších politických pomerov všeobecne v Československu, ale aj vďaka postojom slovenského vedenia komunistickej strany, na čele ktorej stál od jari 1963 Alexander Dubček. Od svojho nástupu do funkcie postupne menil zaužívaný spôsob a štýl práce prvého tajomníka strany na Slovensku, ktorý dovtedy býval len prevodovou pákou medzi pražským mocenským centrom a Bratislavou. Bol nielen politikom zo Slovenska, ale aj slovenským politikom. Kritické hlasy intelektuálov z rôznych oblastí spoločenského života nielenže neumlčoval, ale časom sa stal reprezentantom slovenských záujmov a požiadaviek, pochopiteľne, z komunistického hľadiska.¹⁵

Ak na jednej strane existovali optimistické očakávania v súvislosti s novou ekonomickou reformou, na druhej strane sa už od začiatku jej príprav ozývali zo strany slovenských ekonómov kritické hlasy, najmä v kontexte s tzv. oblastnou problematikou. Slovensko sa totiž v tom čase vzhľadom na jeho politické postavenie v štruktúre štátu vnímalo ako oblasť. Podpora ekonomicky zaostávajúcich oblastí, teda aj Slovenska, sa v ekonomickej reforme adekvátne neriešila. Podľa stanoviska Vedeckej rady VŠE v Bratislave oblastná stránka rozvoja „*patri k najslabšej časti zásad ekonomickej reformy... Uvedenie ekonomických nástrojov do činnosti v tom poňatí, ktoré je obsiahnuté v zásadách, môže viesť k deformácii politiky ekonomického vyrovnávania, najmä cez úvery, investície, mzdy a ceny. Môže vzniknúť stav, ktorý spôsobí prehlbovanie ekonomických rozdielov medzi Slovenskom a českými krajinami*“.¹⁶ V. Pavlenda v súvislosti s prípravou ekonomickej reformy konštatoval: „*Nemožno predsa ľuďom opakovať sympatickú tézu, že proces vyrovnávania opäť pokročil, keď v skutočnosti nožnice ekonomickej a životnej úrovne sa prehlbili.*“ Podľa jeho prepočtov „*pri uplatňovaní doterajšieho tempa priemyselného rozvoja na Slovensku a v českých krajinách k ich vyrovnaniu by nedošlo ani do roka 2000.*“¹⁷ Nastavenie parametrov reformy skôr bralo do úvahy situáciu vo vyspelejších českých krajinách. Hoci počas jej príprav prichádzali zo strany slovenských ekonómov i jednotlivých inštitúcií námety a pripomienky, Slovensko vo svojom politickom postavení danom ústavou z roku 1960 nemalo žiadne mocenské páky na skutočné presadenie svojich zámerov.

¹⁴ KURAL, Václav et al. *Československo roku 1968. I. díl: obrodný proces*. Praha : Parta a ÚMV, 1993, s. 19.

¹⁵ Citované podľa BARNOVSKÝ, Michal. Alexander Dubček. In PEŠEK, Jan a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003 s. 80.

¹⁶ MV SR, SNA, f. ÚV KSS, kr. 1 862.

¹⁷ Tamže, kr. 1 857.

Ďalšou symptomatickou črtou tohto obdobia bolo úsilie zistiť vedeckými metódami dosah práve prebiehajúcej ekonomickej reformy na slovenskú ekonomiku. Tie boli pod drobnohľadom najmä po 1. januári 1967, keď sa uskutočnila prestavba veľ'koobchodných cien. Už pri prvých informáciách o nej bolo zrejmé, že v podstate zhorší situáciu podnikov surovínových odvetví v porovnaní so spracovateľskými a finalizujúcimi. Vzhľadom na význam surovínových odvetví v štruktúre slovenského priemyslu sa teda dali očakávať negatívne dopady, najmä keď sa v súvislosti s celkovými zámermi ekonomickej reformy mali v najbližšej budúcnosti jednotlivé podniky rozvíjať na základe vlastných zdrojov.¹⁸ Obavy zo strany slovenských priemyselných podnikov a inštitúcií našli počas roka 1967 skutočne svoj výraz a potvrdili ich aj viaceré analýzy.¹⁹ Nepriaznivý vplyv ekonomickej reformy bol pritom taký, že prerástol do závažného problému celej národnopolitckej oblasti.²⁰ Bol to dôsledok toho, že nástroje ekonomickej reformy, ktoré mali pozitívne vplývať na rozvoj zaostalejších oblastí, boli úplne nedostatočne pripravené a mali v skutočnosti minimálny vplyv na reálny ekonomický život. Prax tak dokázala oprávnenosť kritiky, s ktorou vystupoval napr. Viktor Pavlenda už od roku 1964 v súvislosti s prípravou ekonomickej reformy.²¹

Viaceré spomínané výhrady k príprave ekonomickej reformy zbral Alexander Dubček do úvahy a vychádzal z nich vo svojom prejave na zasadaní ÚV KSČ koncom septembra 1967 v Prahe. Toto vystúpenie sa stalo vlastne prológom československej jari 1968, pretože vzápätí po prednesení spomínaného príspevku prišlo k roztržke medzi Dubčekom a Novotným a v nasledujúcich týždňoch ich spor kulminoval.

Dubček v prejave vychádzal z viacerých analýz odborných inštitúcií, ktoré sa venovali dopadom ekonomickej reformy na slovenskú ekonomiku v prvej polovici roka 1967. Zaoberal sa v ňom predovšetkým oblastnou problematikou (ak použijeme dobovú terminológiu), no zhodnotenie vplyvu ekonomických nástrojov reformy na slovenskú ekonomiku využil i na prednesenie širších súvislostí. Ukázal na protirečenie medzi zdrojmi pracovných síl a ich prírastkami na jednej strane a medzi umiestňovaním investícií na strane druhej. Spomínané protirečenie sa pritom dlhodobo prejavovalo

¹⁸ Bližšie pozri LONDÁK, Miroslav. Ekonomický vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967. In LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*. Bratislava : Veda, 2002, s. 238.

¹⁹ Napríklad, analýza Slovenskej plánovacej komisie z júna 1967, z jesene 1967, resp. Ekonomického ústavu SAV. Podľa Slovenskej plánovacej komisie, vzhľadom na vtedajší stav pripravenosti ekonomickej reformy, centrum nemá ani ekonomický nástroj, ani žiadne direktívy, ktorými by mohlo zabezpečiť správny oblastný vývoj. V ďalšom období sa však podľa nej na Slovensku nedá spoliehať len na rozvoj na základe podnikových zdrojov. MV SR, SNA, f. Kancelária SNR, Tajné, kr. 31.

²⁰ Súhrne sa nepriaznivejšie vplyvy ekonomickej reformy na Slovensko v porovnaní s českými krajinami prejavili v prvej polovici roka 1967 tak, že v tomto období sa na Slovensko do priemyslu investovalo len 21,9 % z celoštátneho objemu investícií, pričom pôvodne podľa smerníc plánu to malo byť minimálne 28 %. Na toto poukázal A. Dubček na zasadaní ÚV KSČ koncom septembra 1967.

²¹ Bližšie pozri LONDÁK, *Ekonomický vývoj na Slovensku*, s. 223 – 224. V. Pavlenda kritizoval prípravu ekonomickej reformy z tzv. oblastného hľadiska napr. na zasadnutí ÚV KSS na konci novembra 1964, pričom vychádzal zo Stanoviska Vedeckej rady VŠE. K týmto problémom sa neskôr vrátil i vo svojej práci PAVLENDÁ, Viktor. *Ekonomické základy socialistického riešenia národnostnej otázky v ČSSR*. Bratislava : VPL, 1968, s. 230 – 231.

v rámci plánovanej socialistickej ekonomiky, ako som na to upozornil už v predchádzajúcom texte. Dubček tiež zdôraznil, že v ďalšom období sa bude toto protirečenie prehlbovať, pričom sa v centre rátať, ako vyplynulo z podkladových materiálov, s masovým vysťahovalectvom zo Slovenska za prácou do českých krajín.²²

Celý Dubčekov prejav bol kritický a niesol stopy obáv o vývoj slovenskej ekonomiky v ďalšom období, keď sa počítalo so zavádzaním ekonomickej reformy v širšom rozsahu, pričom sa postupne mala realizovať vo všetkých odvetviach národného hospodárstva. Treba však povedať, že na Slovensku sa a priori neodmietali idey ekonomickej reformy. No tak ako ekonómovia, tak i Dubček smerovali k tomu, aby jej atribúty zohľadnili podmienky slovenského hospodárstva, aby sa realizáciou reformy nedostávali slovenské subjekty do horších podmienok ako tie, ktoré podnikali či mali podnikat' v českých krajinách.

Až do jesene 1967 nenastal významný posun v rozvíjaní ekonomickej reformy. Na plénach ÚV KSČ sa špeciálne táto problematika nerozpracúvala, zákon o socialistickej podniku nebol predmetom rokovania ani v decembri 1967, ako sa pôvodne predpokladalo. Z koncepcie spracovaných materiálov vyplýva, že autori ekonomickej reformy v tomto období za jej najnaliehavejšiu úlohu považovali obnovenie funkcií trhu vo všetkých rozhodujúcich sférach ekonomiky, pri súčasnom zabezpečení optimálneho spojenia plánu a trhu.²³ Obnovenie fungovania trhu a reálnych hodnotových vzťahov sa chápano ako nevyhnutné na zabezpečenie ekonomickej rovnováhy, ale malo byť i logickým završením zavádzania novej sústavy riadenia. Z dlhodobého pohľadu malo byť vecným obsahom ekonomickej reformy i vedomé prispôsobovanie vonkajších ekonomických vzťahov ekonomickým podmienkam medzinárodnej výmeny tovarov s cieľom jej rozširovania predovšetkým v oblasti konvertibilných mien. Za logické sa považovalo, že základnou cestou, ktorou sa budú uplatňovať vplyvy svetového trhu na vonkajšie ekonomické vzťahy Československa, bude priame pôsobenie svetových

²² „V českých krajinách sa realizuje 71 % investícií našej ekonomiky do priemyslu, avšak prírastok pracovných síl predstavuje len 30 % celoštátneho prírastku. Na Slovensku sa realizuje asi 29 % investícií do priemyslu, ale bude tu 70 % prírastku pracovných síl celého štátu. Tieto proporcie nie sú prechodné. V rokoch 1976 – 1980 to bude až 80 % prírastku zdrojov pracovných síl štátu, ktoré sa budú nachádzať na Slovensku. Ďalšie východisko, myslím, že nie je možno hľadať v sťahovaní ľudí, ako sa to požaduje na strane 49 dnešného podkladového materiálu. I keď sa uvažuje, že niečo viac ako 100-tisíc ľudí by sa do roku 1980 ďalej vysťahovalo zo Slovenska za prácou do českých krajov a rozsah migrácie tak dosiahne zhruba asi pol milióna osôb – keď do toho nepočítame, samozrejme vec, 90- až 100-tisíc pracovníkov, ktorí za prácou do českých krajov dochádzajú – chcem zdôrazniť, a to je hlavné, o čom hovorím a čo chcem povedať – a je samozrejme treba vidieť, že stav národného hospodárstva to už potrebuje v dôsledku nevyužitia kapacít – že nehladiac na to všetko, i tak rozhodujúca prevaha prírastku pracovných zdrojov bude naďalej na Slovensku, avšak pracovné príležitosti pre ich produktívne využitie sa vytvárajú v pomerne menšom rozsahu.“ Záznam z plenárneho zasadania ÚV KSČ (26. – 27. 9. 1967). Dokumentačné centrum Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, s. 28 – 29.

²³ Na jar 1967 venoval Ekonomický ústav ČSAV skúmaniu problematiky ekonomickej nerovnováhy obsahu štúdiu. V tejto analýze bola ekonomická nerovnováha, prejavujúca sa v danom čase v Československu, ponímaná ako dôsledok existujúcej direktívnej sústavy riadenia. Len jej prekonaním a nastolením fungovania normálnych ekonomických vzťahov mohla by sa nová sústava riadenia úspešne aplikovať. NA, f. 10/4, sv. 8, a. j. 17.

cien na vnútorné ceny. Tie mali potom, pochopiteľne, vplývať i na celú ekonomiku prostredníctvom vývozu a dovozu.²⁴

Také komplexné ponímanie ekonomickej reformy, s akým prichádzal okruh ekonómov okolo O. Šika, by malo prirodzene ďalekosiahly vplyv nielen na celú hospodársku sféru. V tomto zmysle ju preto odmietali nielen stúpenci A. Novotného, ale aj takí stranícki funkcionári, podľa ktorých sa v Československu musel bez výhrad realizovať ten model socializmu, ktorý sa aplikoval po februári 1948, nehovoriac o byrokratoch, pre ktorých by reforma znamenala zlikvidovanie či aspoň podstatné zredukovanie tzv. stredného článku riadenia. Po nástupe Dubčekovho vedenia KSČ tak síce patrila problematika ekonomickej reformy k dôležitým systémovým otázkam, no na druhej strane sa formovali i sociálne skupiny, ktoré ju začínali odmietat'. Negatívny vzťah k ekonomickej reforme v Československu sa na druhej strane formoval i za jeho hranicami.

Prípravu reformy, jej ciele a snahy o postupné zavádzanie pozorne sledovali funkcionári KSSZ, resp. ďalších „bratských“ strán. Už 5. februára 1968 sovietsky veľvyslanec v Prahe Stepan V. Červonenko v rozhovore na maďarskom veľvyslanectve uviedol, že za jeden z hlavných problémov, ktoré stoja pred Československom, treba považovať otázku reforiem riadenia národného hospodárstva, lebo podľa neho „je základnou otázkou to, či chcú zachovať a či sa podarí zachovať v Československu systém centrálne plánovaného hospodárstva“. Červonenko ďalej povedal, že zodpovední funkcionári sa v krátkom čase musia rozhodnúť, či obnovia systém centrálne plánovanej ekonomiky, alebo budú aplikovať systém riadenia, založený na využívaní ekonomických nástrojov, teda taký, ktorý bude tvoriť jednotnú sústavu od najvyššieho stupňa až po ten najnižší. S odvolaním sa na rozhovor s A. Dubčekom sovietsky veľvyslanec vyslovil názor, že vedenie KSČ v tomto smere nemá sformulovanú koncepciu a nevie nájsť dobré riešenie.²⁵

Veľmi kritický bol aj postoj funkcionárov NDR, a to najmä pokiaľ išlo o Šikove teórie. Günther Mittag sa počas osláv 20. výročia februárových udalostí roku 1948 vyjadril, že ak by sa takéto teórie mali naozaj stať praxou hospodárskej politiky, tak potom by to pre Československo znamenalo vážne nebezpečenstvo a vlastne by išlo o návrat k trhovému hospodárstvu „so všetkými dôsledkami“.²⁶ Už v tomto období bolo vrcholným predstaviteľom KSSZ, resp. Jednotnej socialistickej strane Nemecka (SED), zrejme, akým významným spôsobom môže realizácia zamýšľanej ekonomickej reformy v Československu nabúrať existujúci „socialistický systém“ a vyústiť do jeho zrútenia ako celku. A pritom ešte neboli známe ani všetky snahy reformátorov, ktoré sa stali súčasťou *Akčného programu KSČ* zo začiatku apríla 1968. Podľa neho mal program demokrati-

²⁴ NA ČR, f. Kancelár 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného, kr. 141. Ak kritici ekonomickej reformy často tvrdili, že jej autori sa spoliehali len na automatické pôsobenie trhu, možno to jednoducho vyvrátiť. Už v prípravných materiáloch autori reformy vychádzali z predpokladu, že aj keby už bola nastolená ekonomická rovnováha, nemožno sa spoliehať na to, „že trh bude automaticky zabezpečovať v najbližšom období racionálny vývoj cien, miezd, dôchodkov podnikov a pod“.

²⁵ Citované podľa VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prosinec 1967 – červenec 1968*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Brno : Doplněk, 1995, s. 45.

²⁶ Tamže, s. 57.

zácie v ekonomickej oblasti predovšetkým priniesť samostatnosť podnikom. Tie by boli relatívne nezávislé od štátu, čím by sa smerovalo nielen k plneniu záujmov spotrebiteľov, ale i k tomu, aby rôzne sociálne skupiny mohli uskutočniť svoje právo formulovať a obhajovať ekonomické záujmy. Podľa *Akčného programu* sa ekonomická reforma v súlade so snahou o prijatie zákona o socialistickom podniku mala vyvíjať k takému typu hospodárskeho mechanizmu, ktorého základom by bolo trhové postavenie podnikov ako autonómnych ekonomických jednotiek. Dovtedajšieho výhradného vlastníka socialistických podnikov, ktorým bol štát, mali podľa *Akčného programu* nahradiť podnikové demokratické orgány s osobitne vymedzenou právomocou voči ich vedeniu. Pracovné kolektívy by tak jednoznačne pocítili dôsledky či už pozitívneho, alebo neodborného vedenia podnikov. Demokratickým orgánom podnikov by boli zodpovedné aj ich riadiace štruktúry, t. j. riaditeľ a ďalší zodpovední funkcionári, keďže ich do vedúcich funkcií sami ustanovili.²⁷ Kolektívne podnikateľské orgány v závodoch mali významným spôsobom spoluurčovať ich každodenné riadenie, ako aj koncepčný pohľad do vzdialenejšej budúcnosti. K takému poňatiu podnikovej správy sa v tomto období pridal i Ota Šik, ktorý pôvodne patril k zástancom tzv. manažérskeho typu vedenia podnikov. V máji 1968 už vo funkcii podpredsedu vlády, ktorý bol zodpovedný za ďalšie rozvíjanie ekonomickej reformy, na zhromaždení Československej spoločnosti ekonomickej vyzval na zakladanie rád pracujúcich. Podľa jeho názoru mali byť tieto rady podnikateľskými orgánmi socialistických podnikov, a teda nemali byť obdobou takých samosprávnych orgánov, aké sa svojho času objavovali v socialistickej Juhoslávii.²⁸

Šikova výzva mala svoj ohlas. V jednotlivých závodoch začali rýchlo a spontánne vznikať kolektívne orgány, rady pracujúcich, ktorých cieľom bolo preniesť problémy podnikov bližšie k ľuďom, odvrhnúť ťažkopádnu, byrokratickú tradíciu riadenia podnikov, priblížiť ho k obyčajným pracujúcim a spretrhať tak odcudzenie, ktoré už roky v socialistickej ekonomike trvalo, napriek proklamovanému spoločenskému vlastníctvu výrobných prostriedkov. Aby tento trend strana aspoň do istej miery usmernila, prijali sa na schôdzi Predsedníctva ÚV KSČ a jeho sekretariátu 28. mája 1968 dočasné rámcové zásady na zriaďovanie kolektívnych podnikateľských orgánov v podnikoch, ktorými sa následne mala zaoberať vláda a zohľadniť pritom pripomienky stranického orgánu.²⁹ Podľa týchto zásad sa rady pracujúcich chápali ako závažné opatrenie na presadenie podnikovej autonómie, na odstránenie byrokratických a direktívnych foriem riadenia podnikovej sféry a ich uvedenie do praxe sa považovalo za výrazný krok na ceste k demokratizácii celého národného hospodárstva.

Uvedenie pripravovaných zákonov o socialistickom podniku a o podnikových radách do praxe by nepochybne znamenalo radikálny zlom v dovtedajšom spôsobe riadenia ekonomických subjektov v Československu. Otvorilo by cestu samostatnému pôsobeniu jednotlivých podnikov na trhu, perspektívne i zahraničného, a prinútilo by ich zväzdať v konkurenčnom prostredí tvrdý boj o prežitie i o zákazníka, spotrebiteľa. Fakt, že by podniky naozaj získali právo samostatne rozhodovať o výrobných progra-

²⁷ *Rok šedesátý osmý v usneseniach a dokumentech ÚV KSČ*. Praha : Svoboda, 1969, s. 126 – 127.

²⁸ Cit. podľa ŠULC. *Stručné dějiny ekonomických reform*, s. 51.

²⁹ NA, f. 02/1, sv. 72, a. j. 90.

moch, by sa mohol priaznivo odraziť na štrukturálnych zmenách, ktoré československá ekonomika súrne potrebovala. Nevyhnutnosť pokračovať v ďalšom rozvíjaní ekonomickej reformy vyjadriilo politické vedenie aj tak, že O. Šik sa v máji 1968 stal podpredsedom vlády, zodpovedným za realizáciu reformy.

O viacerých stránkach ekonomickej reformy sa v tomto čase diskutovalo v mnohých odborných časopisoch. Hlavnými prekážkami jej ďalšieho rozvoja – okrem času – bola absencia konkurenčného prostredia vo vtedajšom československom ekonomickom priestore, absencia kapitálového trhu, časté zmeny pravidiel, podľa ktorých podniky fungovali, resp. z toho vyplývajúce rôzne výnimky a pod., nehovoriac o zahraničnopolitických podmienkach, ktoré nepriali jej ďalšiemu rozvoju. V skutočnosti sa tak až do augusta 1968 nedostali do praxe jej podstatné princípy – nepodarilo sa legislatívnym spôsobom prijať zákon o socialistickom podniku, resp. o radách pracujúcich.

Po januári 1968 sa hlavnou témou ekonómov na Slovensku stali otázky nového usporiadania štátu na federalistickom základe. Po 20 rokoch, ktoré uplynuli od februára 1948, sa im zdalo zrejmé, že do riadenia slovenskej ekonomiky musia výraznejším spôsobom vstúpiť slovenské národné orgány. V tom videli prvoradú záruku ďalšieho efektívnejšieho ekonomického rastu na Slovensku. Otázka ekonomickej reformy akoby do istej miery ustúpila do úzadia. No pravda je, že hlavný prúd slovenských ekonómov (H. Kočtúch, V. Pavlenda, J. Rosa i ďalší) považoval za najdôležitejšiu otázku dňa v danej dobe prípravu federalizácie Československa. Tá mala byť základom spravodlivejšieho usporiadania štátu a od toho sa malo odvíjať i riadenie najdôležitejších ekonomických procesov.

Potom, ako sa na jar 1968 na strane slovenských i českých ekonómov rozvinuli základné teoretické predstavy o tom, na akých princípoch by mohla fungovať československá federácia v hospodárskej oblasti, nasledovala od polovice mája etapa, keď sa diskusie preniesli na novú úroveň. Vznikla odborná vládna komisia na prípravu návrhu ústavného zákona o federalizácii ČSSR (tzv. Husákova komisia) a v rámci nej začala pracovať i ekonomická subkomisia. Zo slovenskej strany boli najaktívnejšími v tejto subkomisii H. Kočtúch, J. Ferienc, V. Pavlenda, ktorý ako tajomník ÚV KSS mal v tomto čase aj množstvo iných úloh, a naopak, málo sa na jej činnosti zúčastňoval J. Rosa.³⁰ Ekonomická subkomisia, pracujúca väčšinou na zámku v Kolodějoch, za niekoľko týždňov zhromaždila množstvo materiálu od slovenských i českých odborníkov. Odzrkadľovali celé spektrum názorov na to, akým spôsobom riešiť otázku federalizácie štátu vrátane jeho ekonomického obsahu. Na základe toho ekonomická subkomisia pripravila na začiatku júla 1968 tzv. zhrnujúci materiál s názvom *Ekonomické otázky federatívneho usporiadania*, ktorý sa chápal ako základ na paragrafovaný zákon o federalizácii Československa. Z neho mala vychádzať vláda vo svojej ďalšej činnosti.³¹

³⁰ Citované podľa RENDEK, Ignác. *Spomienky účastníka prác na československej federácii. Rukopis spomienok*, s. 73. I. Rendek bol podľa vlastných slov prizvaný k práci spomínanej komisie dňa 13. mája 1968.

³¹ ŽATKULIAK, Jozef. *Federalizácia československého štátu 1968 – 1970. Vznik česko-slovenskej federácie roku 1968*. Edičná rada Prameny k dejinám československej krízy 1967 – 1970. Díl 5/1. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Brno : Doplněk, 1996, s. 187 – 188.

V dokumente sa konštatuje, že v sledovanej problematike „*fungovania ekonomického mechanizmu socialistickej spoločnosti*“ existuje množstvo diferencovaných názorov, pričom podľa nasledujúcej dikcie materiálu sa tým zároveň myslelo, že medzi českými a slovenskými odborníkmi existujú do značnej miery rozdielne názory. Na jednej strane sa v dokumente vymenovali základné okruhy otázok, na ktorých riešení sa zhodovali:

- hospodárstvo ČSSR je syntézou dvoch národných ekonomík – českej a slovenskej;
- československá ekonomika predpokladá jednotný socialistický trh založený na jednotnej mene, voľnom pohybe pracovných síl, peňažných fondoch a jednotnej sústave riadenia;
- prvoradým záujmom českého i slovenského národa je najmä modernizácia štruktúry ekonomiky, zabezpečenie jej otvorenosti svetovej ekonomike a ďalšia realizácia ekonomickej reformy;
- nezanedbateľným bolo aj racionálne ponímanie ekonomickej integrácie slovenskej a českej ekonomiky a ich vzájomné vyrovnávanie.³²

V ďalšej časti sa materiál sústredil na charakteristiku najpodstatnejších rozdielov v názoroch slovenských a českých ekonómov, ktoré sa vykryštalizovali v posledných týždňoch.³³ Bolo zrejmé, že vznikom federatívneho štátu sa národný štát vzdáva časti svojej suverenity. Problém sa objavil v súvislosti s rozsahom kompetencií odovzdaných federálnym orgánom. Podľa slovenských odborníkov sa kompetencie federálnych orgánov vo veciach hospodárskych majú jednoznačne odvodzovať zo suverenity národných štátov. Preto majú mať národné orgány také postavenie, aby reálne mohli vplývať na procesy, akými sú napr. realizácia ekonomickej reformy, modernizácia ekonomickej štruktúry krajiny či racionálne prepojenie národnej ekonomiky s integrovanou československou a so svetovou ekonomikou a, samozrejme, na proces vyrovnávania oboch národných ekonomík.

Predsedníctvo SNR v tomto čase považovalo za neprijateľné „*extrémne konštrukcie tesnej alebo úplne voľnej federácie*“. Riešenie videlo v nájdení takého modelu federácie, v ktorom by mali národné orgány k dispozícii všetky kompetencie vo veciach, ktoré môžu optimálne riadiť, a federálne inštitúcie zasa v záležitostiach, ktoré im budú zverené po dohode s národnými orgánmi. V súvislosti s nedoriešenou problematikou národných emisných bánk Predsedníctvo SNR zastávalo názor, že národné banky je nevyhnutné vybaviť právnou subjektivitou. „*Dohodnuté právomoci federálnej emisnej banky sú dostatočnou zárukou uplatňovania jednotnej menovej politiky na území celej federácie, a nie sú v rozpore s právnou subjektivitou národných emisných bánk.*“³⁴ Slovenskí ekonómovia vystupovali proti neprimeranej centralizácii ekonomických procesov. Jednotnú menu podľa ich názoru mohla zabezpečiť sústava federálnej emisnej banky a národných bánk, pričom federálne dane sa mali určovať len v nevyhnutnom

³² Tamže, s. 187 – 188.

³³ Tamže, s. 188 a n. Na slovenskej strane sa prejavili v dokumente *Stanovisko slovenských ekonómov k Podkladu pre komisiu pre riešenie ekonomických problémov súvisiacich s novým štátoprávnym usporiadaním*. MV SR, SNA, f. ÚV KSS, kr. 1209.

³⁴ MV SR, SNA, f. ÚV KSS, kr. 1209.

rozsahu.³⁵ Na druhej strane českí ekonómovia (J. Toman, Č. Kožušník, A. Červinka, M. Koudelka, M. Kohoutek, M. Sokol) vychádzali z toho, že aplikáciou ekonomickej reformy sa presúva ťažisko hospodárskej politiky do oblasti hodnotových vzťahov. Uprednostňovali riadiacu úlohu trhu, a preto podľa nich nie je možné v danom období „*absolutizovať samostatnosť hospodárskej politiky národných orgánov a dopustiť oslabenie integrovanej spoločnej ekonomiky či nehybnosť federálnych orgánov*“. Podľa ich názoru sa v nasledujúcom období musí nevyhnutne zabezpečiť jednotná emisná a cenová politika, jednotný daňový systém a pod. Slovenskí ekonómovia (H. Kočtúch, V. Pavlenda, J. Ferienc, J. Rosa, D. Hanes a I. Rendek) boli proti neprimeranej centralizácii právomocí na federálne orgány, lebo jednotný trh nevyžaduje absolútnu uniformitu ekonomických nástrojov, ktoré by boli jednoznačne dirigované z vrcholných orgánov, a rozdielny stupeň vývoja jednotlivých oblastí štátu si zasa vyžaduje istú mieru diferencovaných nástrojov.³⁶

„Principiálne nezhody“ medzi slovenskými a českými teoretikmi existovali aj v problematike medzioblastného vyrovnávania (v súdobej terminológii). Z českej strany sa totiž politika ekonomického vyrovnávania viazala či podmieňovala „*iba zovretým federatívnym usporiadaním – silná federácia, ktorá je zastretou formou silného unitaristického centralistického štátu*“. Pri aplikácii extrémneho variantu tzv. voľného federatívneho usporiadania sa s politikou ekonomického vyrovnávania na českej strane vôbec nepočítalo. Voľné usporiadanie sa využívalo ako hrozba pre Slovensko „*so všetkými ekonomickými dôsledkami, až po colné hranice*“. Týmto spôsobom sa vlastne Slovensku vnucovalo, aby pod pojmom federácie prijalo „*unitárny, centralistický model štátoprávneho usporiadania*“. Hoci teoreticky sa aj na českej strane vyrovnávanie bralo ako proces, ktorý je prospešný obidvom národno-politickým častiam štátu.³⁷

Názor slovenských odborníkov na problematiku vyrovnávania bol jednoznačný. Za uplynulých dvadsať rokov v podmienkach silných kompetencií ústrednej vlády „*nedochádzalo k ekonomickému vyrovnávaniu Slovenska, závislosť Slovenska na českých krajinách v kvalitatívnom, kvantitatívnom i štrukturálnom zmysle sa zvyšovala a absolútne rozmery základných strategických parametrov jeho hospodárstva sa prehľbovali v neprospech Slovenska*“.³⁸ Preto zastávali názor, že aplikácia modelu tesnej federácie nemá skutočné opodstatnenie a nie je zárukou optimálneho ekonomického rastu na Slovensku. Slovenských a českých ekonómov teda rozdeľovali zásadné názory. Rokovania však museli pokračovať ďalej, lebo v politickej rovine sa počítalo s urýchlenu prípravou dohody a s následným kodifikovaním paragrafovaného znenia ústavného zákona o československej federácii. Ekonómovia boli pod stálym tlakom. Podľa I. Rendeka sa mali rokovania viesť v úplne inom poradí. Najprv na vysokej politickej úrovni, kde sa mala dohodnúť otázka ekonomického vyrovnávania a základné princípy, kto-

³⁵ Tamže.

³⁶ ŽATKULIAK, *Federalizácia československého štátu*, s. 188 – 189.

³⁷ Citované podľa dokumentu *Stanovisko slovenských ekonómov k Podkladu pre komisiu pre riešenie ekonomických problémov súvisiacich s novým štátoprávnym usporiadaním*. s. 12 – 13 dokumentu. MV SR, SNA, f. ÚV KSS, kr. 1209.

³⁸ Tamže, s. 3.

rými sa mala ekonomika riadiť. Na rokovaníach v Kolodějoch však boli slovenskí zástupcovia pod tlakom a čoskoro sa celá Kočtúchova ústavnoprávna koncepcia dostala do krízy. Napríklad sa ukázalo, že slovenský priemysel nemôžu riadiť len slovenské inštitúcie, lebo „za úsek priemyslu je celý rad vecí, ktoré treba vykonávať spoločne. Tak sa muselo súhlasiť so zriadením ďalšieho federálneho orgánu Federálneho výboru pre priemysel. To isté sa čoskoro opakovalo za poľnohospodárstvo“.³⁹

Rokovania pokračovali ďalej a na začiatku augusta 1968 bol pripravený *Súborný materiál odbornej komisie vlády*, ktorý obsahoval i *Návrh federatívneho usporiadania ČSSR*. Ten mal byť vlastne podkladom na prípravu paragrafovaného znenia ústavného zákona o federalizácii krajiny.⁴⁰ Materiál sa, pochopiteľne, vyjadroval i k problematike ekonomických vzťahov medzi budúcimi národnými republikami, ale iba všeobecne konštatuje, že hospodárstvo Československa je syntézou dvoch národných ekonomík, a to umocňuje ich ekonomický potenciál. Ďalej sa v ňom uvádza, že syntéza oboch národných ekonomík predpokladá jednotný socialistický trh, ktorý má byť založený na jednej mene, „voľnom pohybe pracovných síl, voľnom pohybe peňažných fondov, jednotnej sústave riadenia a jednotných zásadách hospodárskej politiky“.⁴¹

V súvislosti s politikou vyrovnávania sa v materiáli konštatovalo, že hospodárstvo Československa tvoria dve rozdielne ekonomiky, pričom na základe dovtedajšej „administratívno-vrchnostenskej integrácie“ sa nepodarilo zabezpečiť vývoj, ktorý by odstránil rozdiely, existujúce medzi českou a slovenskou ekonomikou. O politike ekonomického vyrovnávania sa ďalej hovorilo v tom zmysle, že je prospešná pre oba národy, širší vnútorný trh a efektívnejšie využívanie zdrojov rastu údajne zabezpečí podmienky na rýchlejší rast životnej úrovne. Bola to konštatácia všeobecnej úrovne, ktorá nespomenula nijaké konkrétnejšie metódy, akými sa zabezpečí aj v nových podmienkach federalizácie a rozvíjania economickej reformy skutočné vyrovnanie medzi slovenskou a českou ekonomikou.

Augustová okupácia znamenala násilné ukončenie procesu diskusií o novej podobe celého ekonomického systému v Československu. Proces smerujúci k federalizácii krajiny, zavŕšený prijatím zákona o československej federácii, sa už dial v nových podmienkach. Samotná realizácia federácie tak v politickej, ako aj economickej rovine bola deformovaná tým, že sa uplatňovala v tzv. socialistickej podobe. Na druhej strane, čo sa týka economickej reformy, v období po okupácii krajiny bolo zrejmé, že jej ďalšia realizácia či rozvíjanie jej princípov budú veľmi problematické, napriek tézam politikov, že i v nových politických podmienkach ju budú ďalej presadzovať.

³⁹ RENDEK, *Spomienky účastníka prác*, s. 89.

⁴⁰ ŽATKULIAK, *Federalizácia československého štátu*, s. 231 – 232.

⁴¹ Tamže, s. 234.

THE YEAR 1968.
THE EFFORTS FOR ECONOMIC REFORM AND SLOVAKIA

Miroslav Londák

The crash of the third Five-Year Plan (1961-1965) and the economic crisis, which unexpectedly hit the Czechoslovak economy at the beginning of the 1960s – were events which initiated the process leading primarily to an analyses of the actual condition of the economy of that time existing in line with the principles of planned economy, and subsequently also the formation of economic reform connected especially with the name of Oto Šik. Thus, the main ideas of this reform which should have been based on the connection of the planned (so-called socialist) economy with market economy principles were gradually coming into existence in the political atmosphere of the mid-1960s which was, to a certain extent, relaxed and affected also by the overall weakening of the Communist regime of that time. The economic reform principles were approved by the leaders of the KSČ (Communist Party of Czechoslovakia) in January 1965, and its core ideas started to be implemented particularly after 1967. However, it soon turned out that the basis of this reform was not compatible with the existence of Soviet-type socialism.

Šik's economic reform specifically affected the Slovak economy. Its main authors basically did not take into consideration the economic conditions of Slovakia, as they perceived the statewide economy as homogeneous and compact. This is why these reforms did not contain measures which would secure, for instance, the economic growth of underdeveloped regions of the state, or such measures on the basis of which the policy of economic and social equalisation of Slovakia to the level of Czech lands could be carried out. Thus, the economic problems of Slovakia finally became a part of the set of reasons that also led to the events that are nowadays connected with 1968.

PhDr. Miroslav Londák, DrSc., Historický ústav SAV, P. O. Box 198, Klemensova 19, 814 19 Bratislava